

Vári András

FÜGGETLEN FEJVEL A FÜRDŐBEN

*Bartha Miklós úti rajzai**

Vannak olyan bátor társadalomtörténész kollégák, akik a fürdőleírásokból, úti rajzokból magukra az ábrázolt tájakra, fürdőkre igyekeznek adatokat nyerni.¹ Én más úton járok, Bartha Miklós úti rajzaiból e szerző, az öt körülvevő milió és az olvasóközönség képeinek darabkáit próbálom kirakosgatni.

Ki a szerző? Nézzük Bartha Miklós életrajzát. 1848. november 14-én Rugonfalván, Udvarhely vármegyében született, gimnáziumot Székelyudvarhelyen és Szebenben végzett, majd a budapesti egyetemen tanult jogot. 1872-ben Udvarhely megye első aljegyzője lett, 1873-ban e megyében képviselővé választották balközép programmal. 1875–80-ban gazdálkodással töltötte idejét.²

1878-ban részt vett az ún. székely puccsban, amellyel Ugron Gábor csapata az orosz-török háborúba akart avatkozni. Tervük az volt, hogy Romániába csapva megzavarják az orosz utánpótlást, és ily módon segítik a törököket. Noha az oroszellenes hangulat hullámai magasra csaptak, ez az akció akkori mércével is a roppant butaságok közé volt sorolható, Tisza Kálmán az ironia és a rendőri erő furcsa keverékével szerelte le. Bartha előbb bujkálni kényszerült, majd kegyelmet kapott.

1880. október 1-jén megindította Kolozsvárott az *Ellenzék* című politikai napilapot, a Függetlenségi Párt erdélyi frakciójának orgánumát. Ebből támadt az a konfliktus, amely élete újabb fordulóponjtját hozta. 1880. november 13-án két osztrák katonatiszt, akik Bartha cikkei szerint Kolozsvárott az egyéves önkénteseket „magyar kuttyákként” címezték, a szerkesztőségben kereste föl az újságíró. Előbb korbáccsal, majd miután Bartha védte magát egy sétabottal, ketten kétfelől karddal támadtak a fegyvertelen Barthára, súlyosan megsebesítették, kezét nyomorékká vagdalták. Bartha ügye országos botrány lett, honleányok és küldöttségek jártak a sokáig fekvő Barthánál – a tiszteket viszont előléptették. Az ország pontosan értette az üzenetet, de nem nyelte le – így a jelentős részben a kormánytól függő hivatalnokoktól lakott Kolozsvárott a következő választáson az ellenzék győzött.

* A Hajnal István Kör 2006. évi konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ Bartha Miklós és utazása elvben több intenzíven művelt irodalom-, társadalom- és mentalitástörténeti kutatási területre is odaillene – mint például az utazás, az idegenség megtapasztalása, a fürdőhelyek társadalomtörténete, a dualizmuskori vidéki közvélemény, a sajtó ellenzéki mozgósító szerepe. Erről mind van igen érdekes és jó szakirodalom, melyet azonban, mivel hősünket közvetlenül nem érinti, a dolgozat könnyebbítése érdekében nem idézek.

² Az életút tényeiről lásd SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV. Budapest 1890–1914 és GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*, I–VI., Budapest, 1925–1942 szócikkeit, valamint SEBESI Samu: *Bartha Miklós élete és működése (1847–1905)* = BARTHA Miklós *Összegyűjtött munkái* [a továbbiakban: BMÖM] I., s. a. r. Samassa János, Budapest, 1908, 11–99.

Ezután az országos ismertségre szert tett Bartha 1881-ben Kolozsvárt, 1884-ben Csíkszeredát képviselte függetlenségi színekben. 1883-ban az Ellenzékben megjelent cikksorozatával mozgalmat indított az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) megalakítására, sikerrel.

Utazásai ezután következtek, s magánjellegűek voltak: amikor 1885-ben másodjára is megnősült, feleségével beutazták Olaszországot. 1886-ban Erdély havasait járták be együtt, 1889-ben pedig gyomorbaját kúrálta Bartha Karlsbadban. Az 1887-es képviselőválasztáson nem jutott be a parlamentbe, de a későbbiekben újra függetlenségi képviselő lett. 1894-ben ő koszorúzott és beszélt a függetlenségi párt képviselőjében Kossuth turini temetésén. 1895-ben éles hangú cikkekben tiltakozott az ellen, hogy a Pesti Naplót megvegyék a kormánynak. Amikor elítélték, 207 000 aláíró kért petícióban Bartha számára kegyelmet – megkapta.

1901. január 1-jétől *Kazár földön* címmel cikksorozattal támogatta a Mezőgazdasági Minisztérium Egán Ede által vezetett „rutén segélyakcióját”. Pár héttel azután, hogy Egán életét ismeretlen eredetű puskagolyó kioltotta, a cikksorozat könyvként is megjelent,³ hatalmas vihart kavart, antiszemitanak tartották. Bartha 1905. október 19-én halt meg Budapesten, agyvérzésben.

Tekintsük immár ezen élet alapvonásait! Egyik a konfliktusok hosszú sorozata, melyben Bartha jelentős kockázatokat vállalt ahhoz képest, hogy jótollú és szép beszédű emberként aranykapun csatlakozhatott volna a politikai elithez.

A másik alapvonás a művelődés és művelődési nyitottság. Igen jól beszélt németül, Heine és Börne voltak a legkedvesebb írói, de tudott franciául is. Jogi alapképzettsége mellett „tudományos gazda” módjára vezette 300 holdas birtokát, melyet föltehetőleg keresményeiből vásárolt a kilencvenes években.⁴ Végül az alapvetésekhez tartozik az is, hogy gyomorbajos létre hősünk sem humorát, sem nyitottságát nem vesztette el.

Ha az 1885 telén a francia Riviérán és 1889-ben Karlsbadban írott szövegeit nézzük, azok legföltűnőbb jele a hangsúlyozott kívülállás.⁵ Ezt először az anyagi életkörülmények szintjén jeleníti meg – aprólékosan előszámlálja, hogy Nizzában vagy Karlsbadban hogyan lagnak és esznek, mi mennyibe kerül, időnként még le is fordítva –, például hogy az ottani ásványvíz áráért mennyi jó minőségű magyar bort kapna az ember itthon. Ez nemcsak múló vagy egyéni szűkösség, balszerencse. A témának szentelt tér és megjegyzések ezt mintegy tartós létállapotnak mutatják. Bartha – szegény legény, vagy ilyennek láttatja magát olvasóival.

De van ennek egy másik szintje is, ahol nem csak az élvezetekből kizártként, „kenyerleső”-ként jelenik meg. Amiből kizárták, az nem is teljesen valódi, sőt talmi, vagy egye-

³ BARTHA Miklós: *Kazár földön*, Budapest, 1901.

⁴ Barthával kapcsolatban e viszonylagos tehetőséget és a komolyan vett gazdálkodó szerepet Sebesi állítja életrajzában (SEBESI: *I. m.*, 77–79). Jómagam teljes bizonytalanságban vagyok Bartha gazdasági erejét és életszínvonalát illetően, hiszen a szóbanforgó 300 holdas székelyföldi birtok még nem vagyon, viszont a nagysikerű cikksorozatok valóban hozhatnak jelentős jövedelmet – de el is vihetik őket a hivatással járó sajtópörök és éjszakázások.

⁵ Lásd pl. BARTHA Miklós: *Délvidéken*, ill. *Levelek* = BMÖM II, 1909, 45–118, 119–148.

nesen erkölcstelen élvezet. Bár Bartha nem prédikál, képekben, történetkében láttat, ám írásaiban az egyik leggyakoribb utalás, metafora, toposz a félvilági nők és virágzásuk a fürdőhelyeken.

Az első pillanatokban semmi sem lehet csábítóbb, mint Monte-Carlo.

Kopasz és meredek sziklahegyek lágyan hullámszó aljában, mindig locsolva a tenger puha habjai által és mindig védve éjszakai viharai ellen az Alpok által, de védve a nap-sugár forrósága ellen is árnyas ligetek által – úgy fekszik ott kiterített bájaival, mint egy kéjszóvár odaliskozó kopasz és kimerült szultán lábainál. [...]

Valóban ez a Monte-Carlo az egész világ tündérszép öröme, kinek testén mámoros vágygall suhan végig minden nagy úr és minden kalandor. Igen, igen – meg van a helyes szó. Egy öröme – vásárolt bájjal, eladó bájjal, a parfümnek hódító illatával s a testnek nehéz bűzével.

Amit nyújt – az élvezet nem olympusi, hanem elyseumi. Az árnyék nem hívebb hozzád, mint a megbánás.⁶

Miközben részletesen, megjelenítő erővel írja le, ugyanakkor üzletszerűnek, lelketlennek is láttatja az élvezeteket – némileg kiterjesztve ezt a Monte Carlo-i tapasztalatot a karlsbadi „fürdőgyógyüzemre” is, vagy talán még azon is túl...

Az ügyesen előadott fanyalgásban van valami örege. Amiben persze éppen nemcsak a lemondás van, hiszen az öregkori általános visszavonulásban – legalábbis az öregedő uraknál, akik tekintetében inkább kompetens vagyok nyilatkozni – időnként vágyakozások, sőt vad vágyak is ébrednek. Igen könnyű vállalat azt kimutatni, hogy a kultúrkritikai érvelésekben mindig van valami vonzódás az elítélt dolgokhoz, a kritizált viszonyokhoz, még a „savanyú a szőlő” mozzanata sem hiányzik. Ez nem sajátos vonás, csak a századvégi kultúrkritikánál különösen föltűnő, talán mert időnként olyan igénytelenül tudnak gondolkodni a fontos problémáról, hogy mivégre az embernek a gazdagság és az élvezet. De kritikai elmélet és tárgyának ambivalens viszonya elég általános vonás, a marxista gondolkodókból például lépten-nyomon föltör a technikai haladás iránti vallásos rajongás. Ezért aztán gyorsan túllépünk ezen az észrevételen Bartha kultúrkritikájának ambivalenciájával kapcsolatban, és inkább mást próbálunk. Azt, hogy lehet-e e szövegekből egyrészt Bartha saját nézeteire, szellemi közegére, másrészt olvasóinak beállítottságaira utalásokat nyerni.

Lehet. Nézzük a Bartha írásain végigvonuló, kirekesztettségre utaló szövegek, jelzések, pózok, viccek elnagyolt analízisét! Négy dolgot látunk:

A. Ez a kirekesztettség egy szerep része, amit nagyrészt készen kapott ő is, más is. A szerep részei a szegény legény, az öregedő legény és a nagyvilág témái.

B. A kirekesztettség, kívülmaradás utalásai egyben finom formában előadott reklamációk, igények egy másfajta mennyországba való bebocsáttatásra. Ahol ezeket az igényeket a szövegekben meg tudjuk fogni, a reformkori „civilizálódási” vagy „pallérozó-dási” program elemeinek mutatják magukat.

⁶ BARTHA: *Délvidéken (Ajáték)* = BMÖM II, 83–84.

C. Érdekes módon a fenti, „polgáriasulási” aspektusokhoz képest a függetlenségi, negyvennyolcas odamondogatások, bármily erősek, sőt néha durvák is, pontszerűek. E kiszólások változó értéküktől függetlenül is – tehát nem tekintve, hogy időnként talál-
nak, időnként torzítanak – a szöveg alapszövegétől külön életet élnek.

D. Az eddigiek összeadásával talán lehet valamit arra következtetni, hogy kik, milyen olvasók szerették, olvasták Barthát.

A. *Ad vocem „szerep”*

A kívülálló szerepe, aki mirnix-dirnix városba-külföldre-pereskedésbe-képviseletbe-nagyvilágba csöppent, Mikszáthra megy vissza. Ő szokta ezeket a részben valódi, részben műfajjá stilizált zavarbaeséseit megosztani közönségével. Még vándortoposzt is látunk: Mikszáth télkabátja Bartha hiányzó nagykabátjává alakul.⁷ Ennek hiányában Bartha rétegesen öltözködik.

Ha pedig [szerkesztő úr] mégis ide vetődnek lenge nyári ruházatban, miként én, úgy akkor ajánlom a következő módszert:

Vegyen magára egy nyersselyem könnyű kabátot – japáni mintára; erre öltön fel egy beléses zekét, amiként azt szabóink csinálni szokták nyári kelméből; ekkor vegyen magára egy übercihert, s annak tetejébe egy esőköpenyt, mely fölött a hátán és a vállon még jól elfér egy plaid. Én is így járok, s van is dolga a pincéreknek. A vendéglős leveszi a plaidet, a fizető a havelokot, a felszolgáló a felöltőt, az italhordó a zekét. Ha nem volna olyan ókonzervatív járásom, azt hinnék, clown vagyok valamelyik cirkuszból [...] ⁸

Az öregítés tehát mikszáthos, bár rajta kívül szerepel egy sor szerzőnél is mint dramaturgiai trükk. Ez a trükk azt teszi lehetővé, hogy már az alaphang, a szerzői alapállás kifejezésre juttassa az ábrázolt világgal szembeni idegenkedést, de ne kelljen azt *a per te* nyíltan mindig kimondani. Mária Terézia megállapíthatja, hogy az egész világ megbolondult (*totus mundus stultizat*), de egy hírlapírótól ez azért szerénytelenség.

B. *Ad vocem „pallérozódási” program*

Tekintsük azt, hogy konkrétan mitől idegenkedik és mit kedvel Bartha utaztában. A nagyvárosokról például elmondja a szokásos dolgokat, de alapvetően éppen semmi baja velük, nem antiurbánus. Sőt, tetszik neki a város mint létforma. Konkrétan mi? A sokféleség. A rendezettség. A kényelem, a fogyasztás kifinomultsága. Mintha még a karlsbadi természetet is városiasított formában élvezné legjobban.

⁷ Mikszáth egyik leggyakoribb eszköze a társadalmi hely kijelölésére a kabát, amely időnként saját jogán is a középpontba kerül, lásd pl. *Párbaj kabátokkal* illetve *Haszonbérő* c. karcolatait: MIKSZÁTH Kálmán *Munkái*, XXI. és XXIX/2., Budapest, 1910. Saját, ilyen vagy olyan alkalomra vagy mérce szerint meg nem felelő kabátja állandó toposz.

⁸ BARTHA: *Levelek* V. = BMÖM II, 134–135.

De nem arányai, nem külön fejlődést nyert ipara, nem is jelentékeny kereskedelmi forgalma különböztetik meg Karlsbadot a többi fürdőtől, hanem a nagyvárosi életnek a mezei étellel való ama sajátserű és szerencsés vegyülete, mely a földnek talán egy pontján sem található föl olyan mértékben, mint itt. [...]

Gyönyörűen ápolts fenyvesek között mértföldeket elsétálhat az ember; minden magasabb pont el van látva tornyokkal, távcsövekkel a kilátás kedvéért; nem hiányoznak az erdőségekben szétszórta kényelmes vendéglők, kitűnő jók az utak mindenfelé, s e szabad levegőt, aki nem akarja, nem kénytelen sétálva élvezni, mert landauernek, faëtonok, tylburik – lovakkal, öszvérekkel és szamarakkal állnak rendelkezésre. A városnak – mert hiszen Karlsbad voltaképpen város – minden valamirevaló utcája erdőben végződik s így könnyű hozzájutni a természethez.

Épen ily könnyű visszatérni a városba, a modern ember emez elementumába. [...] Mégpedig nem holmi elhagyatott kis vidéki városba lép be az ember az erdők mélyéből, hanem egy valóságos világvárosba, annak minden kényelmével, minden zajával, minden mulatságával és bosszúságával.⁹

A kereskedelem és a vállalkozás is lelkesítik – noha ideálja a paraszt munkában megvalósuló egysége a világgal, konkrétan meg egyfajta kisbirtokos-demokrácia, jól látja, hogy technikai fejlődést az ipar generál. A vállalkozásban emberi értéket is lát, nemcsak közgazdasági jelentőséget – döntéskészséget, felelősségvállalást, szorgalmat, találékonyságot.

Politikai szurkálódásaiból is hasonló kép bontakozik ki: éppen nem a régi jó magyarok világába bújna vissza. Úti jelentéseiben az állandó, visszatérő vicc a maga kisszerűségében is szimbolikus: a tréfa arra megy ki, hogy vajon mi lenne ebből-abból a rendezett tájból, tiszta városból, jól működő műintézményből, ha a sors gonosz szeszélye folytán a kolozsvári rendőrkapitányra, Deák Pálra bízta?

Mivé lenne a Tepla-árka, mely csekély vizével, de mesterséges zúgóival eltudja [!] most hordani Karlsbad minden hulladékát, s melynek fenekét a német kiaszfaltottatta s naponta mégis megsöpri, – ha a Deák Pál úr kezére kerülne? Mivé lennének a 15 folyó mértföldet futó erdei sétányok, melyeket most takarítanak, kavicsoznák, sepernek, mángorolnak és gyomláznak, – a Deák Pál úr gondozása alatt? Hogyan nézne ki a rend ennél a kis indóháznál, mikor úgy július derekán naponként 800 vendég érkezik és 600 távozik el? Micsoda izzéket [!] kapnánk a helyett a 150 hektóliter jó minőségű tej helyett, melyet most naponként ideszállítanak, ha a Deák Pál úr közegei tartanának itt vizsgálatot?¹⁰

Deák úr ugyanis nemcsak a liberalizmus politikájának végrehajtásához biztosította az erőt, annak minden korteshadjáratos szépségével, hanem városigazgatási szempontból is a kor színvonalán állt. Megszívlelte az ekkoriban a nagyvárosok botránysos tejjelátása

⁹ BARTHA: *Levelek* VII. = BMÖM II, 143.

¹⁰ BARTHA: *Levelek* II. = BMÖM II, 124.

körül kibontakozott viták tanulságait, és vasszigorral lépett föl minden, Kolozsvárra szállítani kívánó személy vagy vállalat ellen – a saját tejjgazdaságán és tejüzemén kívül.

Itt tehát a liberalizmus leánykori álmai, elsősorban az országlakosokat valódi jogi egyenlőség alapján állampolgári egységbe forrasztó jogrend kéretik számon a megvalósult, jogi mezben államilag védett kiváltságokat és állami erőszakkal végrehajtott kirekesztéseket hozó 67-es szerkezeten. Még egyértelműbb ez a gazdasági vonatkozású megjegyzések sorát átfutva. Nem a bukolikus idillt jelentik és nem Szabolcska Mihály programját adják ezek a megjegyzések. Az *industria* reklamáltatik a világ tőzsdéin átfutó pénzrengések kiszámíthatatlan, veszélyes és igazságtalan világán. Ezt támasztja alá a feltűnő hangulatváltás a beillesztett gazdasági tudósítások komolysága és szakszerűsége, illetve a gazdaság kapitányainak, magyarul a nagyvállalkozóknak és az arisztokratáknak kijutó enyhe lekezelés között. A Karlsbad környéki, ún. „cseh csipkét” termelő háziipart külön levélben ismerteti, már csak Erdélynek is mintát adandó. A karlsbadi celebritásokat viszont mint egy vegyeskereskedés polcainak holmijait sorolja föl.

Itt láttam a hatvani Deutsch-családot, a Bleichröder-cég fejét, Hirsch bárót, ki száz milliót adott már zsidó jótékonyági célokra, azt a Schossberger leányt, aki b. Bornemissza Páltól vált el, gr. Hunyady Lászlót háta mögött két magyar huszárral [...] Itt tartanak lakást Clementine Koburg hercegnő a bolgár Ferdinánd anyja, egy Montpensier herceg, egy Schönborn, egy Lichtenstein, egy Wellington herceg, ki hat hétre 5000 font lakkért fizet.¹¹

A nagy pénzvagyonok és a vagyonukat szemlére tevők parádéja gyakori toposz – ez nem meglepő. Az már inkább, hogy még fürdőleírásaiban is téma a tökeműveletek szüntelen folyamatát árgus szemmel leső tőkés. Ez úgy jön elő, hogy Bartha ismételten kommentálja a nagyvárost és annak állandóan a tőke körül forgó világát, amit a fürdőbe illetve az üdülőlőhelyre is elvisznek a vendégek tömegei – Karlsbadban éppúgy, mint Nizzában naponta vagy óránként megkapják és kifüggesztik a híreket a nagyvilágból, a tőzsdéarfolyamok változását, ennyi meg annyi bank fiáléja, éjjel-nappali postaszolgálat stb. szolgálja a tőke mozgását etc. Az ilyen megfigyelések hangulata, ha nem is ellenséges, de negatív.

Gyorslábú levélhordók naponta hatszor viszik szét a postát, mely a távíróval együtt éjjel nappal nyitva áll. Hat bankár üzlet áll e világgözönség részére pénzeket váltani, utalványokat kifizetni, chekkekét elfogadni és alkukat közvetíteni. A londoni, newyorki, frankfurti, hamburgi, berlini, párisi és bécsi börzékről naponként négy jelentés érkezik ezekhez távirati uton, s e sürgönyök állandóan ki vannak függesztve. Kötéseket csinálnak itt búzára, indigóra, gyapotra, kávéra, aranyra és mindennemű vállalatokra. A hausse, a baisse, a pari és az alpari itt éppen olyan kelendő szók, mint a bécsi Ringen.¹²

¹¹ BARTHA: *Levelek* III. = BMÖM II, 128.

¹² BARTHA: *Levelek* VII. = BMÖM II, 143.

Mindez kétségtelen visszavágódás, de nem valami nyereg alatt puhított feudális barbárságba, hanem az eredeti liberális állam- és társadalomképhez – amit '48 a zászlójára rajzolt.

C. Ad vocem „48-as illetve nacionalista politikai elfogultságok”

Azt nem tudom itt egy referátum keretében bizonyítani, hogy e szövegekből kihámozható töredékes világnézeti jellegű vonásokon belül átfogóbb rajzot adnak a „polgáriassulást” számon kérők, és pontszerűek a szorosán vett „függetlenségi” mondatok.

Ez a függetlenségi szemlélet néha mellényül, néha pedig megvilágít. Az osztrákellenes megnyilatkozások például a kései olvasónak magukban véve gyűlölködőnek és leegyszerűsítőnek tűnnek – de hozzá kell venni, hogy a kéz, amely ezeket írja, alig (vagy talán egyáltalán nem?) tudja a tollat tartani a sebeiktől. (Nem tudni, hogy pontosan mennyire épült föl sebeiktől, de mintha ez csak részben sikerült volna, és segítségre lett volna szüksége.)¹³

Másrészt saját eszmei hátere szempontjából telitalálat, amikor hosszan ecseteli a francia nyelvi nacionalizmust, amely az összes nizzai lapban hosszan fintorgott afölött, hogy egy olasz operaénekesnő a még mindig olasz többségű, 1860-ban átcsatolt városban olaszul énekelt. A csattanó az indoklás – az elcsatolást követő népszavazáson a nép nagy többsége a Franciaországhoz tartozás mellett szavazott. A nép akaratát pedig tiszteletben kell tartani, nemde?¹⁴

D. Ad vocem „közönség”

Térjünk rá legutolsó és legbizonytalanabb kimenetelű vállalkozásunkra – arra, hogy mondanak-e valamit e szövegtöredékek az őket egyrészt olvasó, fogyasztó, másrészt elváró, tehát bizonyos értelemben generáló közönségről?

A lehatárolásnál nyilván egyből kizárhatjuk éppen a függetlenségi frazeológiát. Akkor, ha nem kardinális kérdések forogtak a szőnyegen, a szabadelvű szimpátiákkal írók ritkán maradtak el az osztrákok fitymálgatásában a 48-asok mögött. Más kérdés, hogy Barthánál ez másként veszi ki magát, mint mondjuk Beksics Gusztávnál.

A Bartha töredékes megjegyzéseiből összerakott világnézeti összképben azonban a „sógorok” többnyire elég primitív szidása csak egyetlen kis darabka. Még az egész, explicit politikai szövegsor is, mint állítottam, kisebb jelentőségű. A döntő a megvalósult liberális politikai és kapitalista gazdasági rendszert kommentáló megjegyzéseknek az a vonulata, amely a korábbi ideálokat szegezzi szembe azok korcs megvalósulásával.

Ez kit érinthet? Elsősorban azokat, akik az *Úti leveleket* publikáló Ellenzéket olvasták; feltehetőleg a könyvet is hasonló közönség vette. Számszerűen elég kis közönség. Az 1890-es évek elején a 33 ezres lélekszámú Kolozsvárott a Pallas Lexikon szerint „az értelmiségi keresettel foglalkozó népesség száma 1007, azaz az össznépeesség 3,1%-a; ez

¹³ Sebesi szerint Bartha több párbajt is vívott (SEBESI: *I. m.*, 63–66), de ugyanakkor expressis verbis azt állítja, hogy „nyomorekká vagdalt kezével nem bírja a fegyvert szilárdan tartani” (*Uo.*, 63). Ám akkor hogyan fogadhatták el párbajképesnek?

¹⁴ Lásd BARTHA: *Délvidéken (XV. Patti)* = BMÖM II, 112–115.

arányt az összes városi törvényhatóságok közül csak Maros-Vásárhely haladja meg (3,4) és még Budapest (2,8) sem éri el; az értelmiségi kereset ezen nagy arányát leginkább a közigazgatással és igazságszolgáltatással foglalkozó egyének nagy száma (387) idézi elő; a közegészségügyi személyzet 120, a tanügyi 296, az egyház szolgálatában 74 egyén áll; tudomány, irodalom és művészet 89 egyénnel van képviselve”.

Ezt a potenciális olvasóközönséget talán tovább filtrálgathatnánk, méregetve, hogy melyik része elégedettebb, melyiknek megy rosszabbul a sora, melyiknek kevésbé. De nem világos, hogy az ellenzékiesség csakugyan az anyagi életviszonyok romlásához köthető-e, vagy attól függetlenül is megerősödhet-e. Különösen figyelemre méltó, hogy miközben a századforduló értelmiséggel kapcsolatos társadalomtudományi irodalma egyrészt azt hangoztatja, hogy a művelt középosztály csoportjai még azonos foglalkozáson belül is szélsőségesen különböző élethelyzetekben élnek – például az ügyvédek –, másrészt ugyanakkor e csoportok elég messzemenő kulturális egységét is hangsúlyozzák.¹⁵ Ebben az irányban tehát, anélkül, hogy lennének konkrét adataink az Ellenzék és így Bartha olvasóiról, nem mehetünk tovább.

Van a szövegeknek egy olyan sajátossága, amely mégis egyszerre jellemzi íróit és olvasóját. Barthának nemcsak programja nincs, de igazából perspektívája sem – hiszen látuk, legalábbis igényeiben ő reformkori liberális, tünt időik tanúja. A meg nem valósult ideálok számonkérése, a reklamálás viszont átfogó alternatív politikai koncepció hiányában akkor is csak mozaikos képet adhat, ha nem úti levelek, hanem kifejezett programbeszéd lett volna a közlés műfaja.

Van ám ennek előnye is. A számtalan témához, látnivalóhoz, élményhez kapcsolódó, töredékes kritikai megjegyzés és kommentár igen különböző élethelyzetű és kultúrájú olvasói csoportokat érhet el, anélkül, hogy ezek akár csak valamiféle hasonlóságot is mutatnának. Ez a korabeli nyilvánosságnak nemcsak valamilyen térbeli elhelyezkedésbeli sajátossága, nem redukálható például vidék és főváros ellentétére. Tartalmilag is igaz, hogy a népszerű, de elvi álláspontját tekintve izolált szerző egyéni hangját, az itt vázolt sajátos mondandóit, a kimunkált stílust és szerepet minden jel szerint a közönség különböző műveltségi hagyományokat képviselő, egymástól is igencsak eltérő csoportjai olvasták lelkesedéssel. Ezt a publikum-kaleidoszkópot egységbe kellett fogni, nehogy ráébredjen perspektívtlenségére, és esetleg ne vegye tovább az Ellenzék s ne olvassa tovább Barthát. A kilátástalanságot tartós és élhető állapotnak kell föltüntetni.

Ennek eszköze – politikai program hiányában – csak az írói dramaturgia lehetett. Éppen ezt szolgálják a folytonos kiszólások, a hazaüzenetek a szövegből, az összehasonlítások a nagyvilág szépsége és rendje, illetve a kolozsvári szakállas csodák és a főkapitány által igazgatott rend között. E hazaüzenetek az olvasói *közösség* illúzióját keltetik – a régi szövegek írójának és olvasójának egyaránt.

¹⁵ Vö. pl. BUDAY Dezső: *Magyarország honoratior osztályai*, Budapesti Szemle 1916, 228–249; FARKAS Geiza: *Az úri rend*, Budapest, 1912.